

GÈNERE: APUNTS SOBRE UN CONCEPTE

Júlia TORRRES

El concepte de «gènere» té poc més de cinquanta anys, però ja és central en filosofia. Va aparèixer en una obra de Robert Stoler, *Sex and Gender* (1968), i posteriorment el recollí Ann Oakley a *Sex, Gender and Society* (1972).

La diferència entre sexe i gènere és clara: mentre el “sexe” fa referència a la diferència sexual biològica, el “gènere” correspon al “sexe social”, *«o a la diferència dels sexes constituïda socialment; un conjunt dinàmic de pràctiques i representacions, amb activitats i rols assignats, d'atributs psicològics; un sistema de creences. Així doncs, el sexe és percebut com una constant, mentre que el gènere és variable en el temps i en l'espai, de manera que la masculinitat i la feminitat, el ser home o dona, o el ser considerat com a tal, no ha tingut el mateix significat en totes les èpoques i en totes les cultures»*.¹

La importància d'aquest concepte rau en tres aspectes: en primer lloc permet evitar el determinisme biològic, en segon lloc obre les portes a una relectura de la història de les dones i, últim però no darrer, posa de relleu la significació de les construccions culturals en les identitats. Quan es parla de “sexe” inevitablement la referència és biològica. Però el gènere és molt més complex – o si es vol, menys unidireccional. Encara a inicis de la dècada de 1990 es parlava de “sexe social” com un sinònim de “gènere” però aquest concepte es va anar abandonant perquè el gènere no és tan sols social, sinó que té un profund sentit emocional, psicològic i, específicament, psicosexual. El gènere implica una representació del món que no és reductible als esquemes dualistes i comunitaris tradicionals. Per a Monique Wittig (1935-2003): *«La categoria de sexe és una categoria totalitària, que per tal de provar la seva existència té les seves inquisicions, els seus tribunals de justícia, el seu conjunt de lleis, les seves tortures, les seves execucions, la seva policia. Forma la ment tant com el cos perquè controla tota la producció mental. Posseeix els nostres esperits de tal manera que no podem pensar fora d'ella. Aquesta és la raó per la qual l'hem de destruir i començar a pensar més enllà d'ella si volem començar a pensar veritablement, de la mateixa manera que hem de destruir els sexes en tant que realitats sociològiques si volem començar a existir»*.²

En els estudis de gènere tenen una importància central els aspectes simbòlics i la construcció de les identitats. L'element central del gènere és cultural. Però els estudis de gènere no volen canviar estereotips masclistes per estereotips feministes. Van més enllà i el que proposen és una “deconstrucció” (un replantejament, un desmuntatge) de les identitats descrites en termes ontològics. De fet, els estudis de gènere van créixer de la mà de les teories dites “deconstruccionistes” i estructuralistes que van irrompre en filosofia del llenguatge a finals de la dècada de 1960. Introduir gènere en les anàlisis històriques, culturals i polítiques provoca forçosament una aproximació antiessencialista a les identitats. Així la consideració de gènere inclou inevitablement una crítica de les relacions de poder. Tota interpretació totalitzadora de la realitat és posada en crisi quan s'analitza des d'una perspectiva pluricausal, com fan els estudis de gènere – i això inclou la fantasia totalitària de suposar que la nostra imaginació referà el món. D'aquí la importància de conceptes com el de les “identitats fluïdes” de Donna Haraway.

De fet els estudis de gènere condueixen sovint a la perplexitat. Quan creiem saber “què és un home”/ “què és una dona” el que ens apareix és la fluïdesa del concepte – i de les identitats en general. Inclusions i exclusions han estat enormement complexes al llarg de la història i,

¹ OAKLEY, Ann (1972): *Sex, gender and society*. Londres: Maurice Temple Smith Ltd, p.179. Edicions posteriors han aparegut a Ed. Routledge.

² WITTIG, Monique (2001): *La pensée straight*. Recollit de la 2ª ed., París : Ballant, 2001, p. 41.

òbviament, no es poden explicar només per la referència a l'economia. Els estudis de gènere mostren que cap concepte és homogeni i que les relacions de poder s'expressen tant dins com fora dels grups, sovint de manera prou contradictòria. En aquest sentit, i estrictament parlant, el gènere no és una teoria del feminisme, sinó una teoria de la identitat. Quan Monique Wittig di que: «*les lesbiennes no són dones*» o quan les trans es defineixen com a dones malgrat no poder lactar ni tenir la regla, el que s'està dient és que les identitats no són binàries, sinó molt més complexes i matisades.

L'alternativa a un pensament essencialista és, en perspectiva de gènere, una mirada holística sobre el món. Si les coses i les relacions són fluides, no té gaire sentit analitzar-les d'acord a la perspectiva heretada del racionalisme cartesià, que propugnava comprendre el món a través de la regla d'anàlisi – és a dir de la recerca de la veritat a través de dividir les perspectives complexes en simples. La regla d'anàlisi/divisió ens impedeix veure que la realitat està construïda d'interrelacions. La tradició cartesiana pren l'evidència com a criteri de veritat i de classificació; però en l'àmbit del gènere es considera que les evidències en pensament social són construccions. Per això es parla, bàsicament de “perspectives”, d'horitzons, i de creació de noves realitats a partir de les diverses possibilitats que neixen l'entrecreuament de les diverses situacions.

En perspectiva

A més d'incidir sobre la qüestió de la fluïdesa, el gènere reflexiona sovint sobre la vulnerabilitat. En les societats capitalistes el que es valora és ser fort, dur. Com diuen Nancy Fraser i les altres autores del llibre *Feminisme per al 99%*, el masclisme i la violència van units: «[La violència al sí de la parella] *lluny de ser accidental recolza en l'estructura institucional bàsica de la societat capitalista*».³ La binarietat (manar/obeir, blanc/negre, mascle/femella) remet sempre a posicions de poder. El gènere, en canvi, permet introduir una altra perspectiva, més propera “als de sota”, als qui no tenen poder. En el gènere allò més significatiu és la xarxa de relacions i de formes de reconeixement – cosa que finalment, obliga a replantejar el poder. De la mateixa manera que l'ontologia del gènere es relacional, l'antropologia del gènere es fonamenta en la vulnerabilitat, com a característica bàsica de tots els cossos.

Molt possiblement, la vulnerabilitat femenina va ser un concepte manipulat durant la revolució industrial per justificar que les dones, en la mesura que tenien menys força física, fossin reduïdes a tasques menor, més mal pagades encara que les dels obrers. Però el moviment sufragista i les escriptores feministes de la segona meitat del XIX i dels primers trenta anys del segle XX, van aconseguir regirar aquesta situació, presentant la vulnerabilitat com una força interior i com la font d'una nova mirada i de noves formes d'intimitat i de solidaritat interfemenines – que de vegades s'ha anomenat “sororitat”. D'altra banda, la vulnerabilitat no és tan sols una situació política, ni un concepte de caire relacional. No necessàriament cal posar els nostres cossos en relació amb els altres per descobrir-nos vulnerables; la malaltia, la por, la mort són condicions de tota vida – més enllà de consideracions de sexe, raça o religió. La vulnerabilitat (la condició precària) vincula ontologia, antropologia i ètica i és condició de la nostra vida – Per dir-ho d'una altra manera, el que en filosofia clàssica s'anomenava *contingència* és una part profunda de la realitat vital.

Els orígens de la comprensió del gènere cal cercar-los, segurament, en l'obra del cartesià (i calvinista) Poulain de la Barre, en el seu llibre *De l'inégalité des deux sexes* (1673), que posava l'accent en l'afirmació que la desigualtat entre homes i dones no és conseqüència de la naturalesa sinó dels condicionants socials. Les altres referències inevitables es troben en Olympe de Gouges (Declaració dels drets de la dona i de la ciutadana, 1789) i en Mary Wollstonecraft

³ FRASER, Nancy, BHATTACHARYA, Tithy, ARRUZZA, Cintia: *Feminisme per al 99%*. Manresa: Tigre de Paper, 2009, p. 37. Trad. Anna Llisterri.

que a *Vindicació dels drets de les dones* (1792) criticà Rousseau per haver considerats “naturals” els rols assignats culturalment a les dones. Però fonamentalment el segle XIX va ser d’una misogínia esparverant. Schopenhauer i Nietzsche van usar bàsicament les característiques biològiques per a construir un curiós artefacte ideològic sobre la inferioritat mental de les dones. El moviment sufragista i John Stuart Mill no estaven especialment interessats per cap definició ontològica de les dones i se centraven en la lluita pel vot femení. La reivindicació de la llibertat sexual i reproductiva, on tingué un paper bàsic el grup llibertari català Dones Lliures (amb Lucía Sánchez Saornil, Amparo Poch i Mercè Comaposada), significà un pas endavant molt important en la reivindicació de l’autonomia política de les dones. Cal esperar, però, a Simone de Beauvoir i als plantejaments posteriors a Maig del 68 per trobar autores que distingeixen entre les qualitats humanes biològiques-anatòmiques (sexe) i les qualitats humanes socialment construïdes, simbòliques i apreses (gènere). Fou François d’Eaubonne qui elaborà el concepte de “fal·locràcia” el 1971, a partir del qual el moviment feminista construí una crítica política al sexisme.

El gènere correspon al camp del simbòlic, a l’imaginari cultural – val a dir, no pertany a la “naturalesa” humana, sinó als seus aspectes relacionals i, en definitiva, a l’àmbit de la construcció del poder. El gènere precedeix al sexe en la mesura que les diferències entre els cossos són percebudes a través d’una cultura que jerarquitzava i divideix. La mateixa construcció binària de les identitats és el resultat d’una construcció social i cultural contra la qual es fa difícil lluitar si no és en termes de microresistències i de petits sabotatges (violència simbòlica, per usar el vocabulari de Pierre Bordieu).

A l’origen de les diverses concepcions sobre el gènere hi trobem l’educació –en el seu sentit més ampli. Més que l’economia i la biologia és la transmissió de tòpics culturals a través de la família, la religió i l’escola el que construeixen i reforcen els marcs (primer mentals i després jurídics) sobre els qual se sustenta la ideologia patriarcal. L’educació aconsegeix que hom consideri “normals” construccions ideològiques, polítiques, etc., que expressen relacions de poder i de submissió. Normes que de “normals” només en tenen l’haver estat construïdes mitjançant formes de dominació, i que malgrat que puguin ser més o menys assumides o tolerades són perfectament irracionals. Maquillatge, ungles pintades i sabates de tacó en les dones occidentals – o vel en les dones islàmiques – no tenen res de “normal” tot i que puguin ser “normatius”, val a dir obligatoris socialment.

Mitjançant el concepte de “gènere” resulta més fàcil aproximar-se a les formes de mutació i canvi cultural, analitzant la manera com homes i dones comprenen els conflictes i donen sentit a les seves experiències vitals o les reconstrueixen. Maternitat, treball, lluites sindicals, vida quotidiana, etc., s’entenen d’una altra manera quan s’analitzen des de la perspectiva de gènere, perquè permet veure els problemes socials més enllà de consideracions economicistes. Totes les relacions de gènere són construccions socials i, més estrictament, són relacions de poder. Però el concepte de gènere permet adonar-se de la ubiqüitat de les formes del poder i de les seves diverses formes de justificació. També els rols (papers) de gènere són construccions socials i, com a tals, impliquen desigualtats i privilegis que hom pretén “normalitzar” a través de narratives més o menys interessades i fantasioses on el més important és justificar les desigualtats. És molt significatiu que una gran part dels estudis de gènere es basen en temes de microhistòria i d’anàlisi de les formes d’intimitat i de sentimentalitat, perquè és a través d’aquest prisma on resulta més fàcil observar els canvis socials i la pressió cultural sobre la identitat. A partir de la dècada de 1990 s’anà imposant cada cop més la idea que el gènere permetia, a més, entendre visions no-binàries, no-normatives, intersexuals i transgènere de la sexualitat.